

РОЗДІЛ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.68.8>
УДК: 347.121.1

АНАТОМІЧНІ МАТЕРІАЛИ ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Булеца С.Б.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права та процесу
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
orcid.org/0000-0001-9216-0033

*«It is infinitely better to transplant a heart
than to bury it to be devoured by worms».*
Christiaan Barnard

Булеца С. Б. Анатомічні матеріали як об'єкти цивільних прав.

Дана наукова стаття спрямована на розкриття актуального питання місця анатомічних матеріалів серед об'єктів цивільних прав. З прийняттям Закону «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів» питання анатомічних матеріалів як об'єкта цивільних прав

В межах даного дослідження було здійснено теоретико-прикладний метод дослідження проводилося із застосуванням діалектичного методу пізнання правової дійсності, що надав можливість проаналізувати сутність об'єкта цивільних прав.

Для досягнення поставленої мети автором було використано характерні для правової науки методи. Використання системно-структурного методу сприяло визначення загальної структури роботи, що в свою чергу надало можливість розкрити завдання дослідження щодо з'ясування місця анатомічних матеріалів серед об'єктів цивільних прав.

На підставі проведеного дослідження автор доходить до висновку, що трансплантація анатомічних матеріалів є складним питанням, оскільки вона реалізується лише за сприяння людини. Потрібно враховувати, що право на життя пов'язане з правом на смерть; право на фізичну недоторканість виходить за межі живого тіла, воно досягає мертвого тіла; влада людини полягає не тільки над живим тілом, а над людиною - над трупом.

Ключові слова: об'єкт, трансплантаційні, органи, цивільні права, речі, анатомічні матеріали, людське тіло, труп, життя, смерть.

Buletsa S. B. Anatomical materials as objects of civil rights.

This scientific article is aimed at revealing the topical issue of the place of anatomical materials among the objects of civil rights. With the adoption of the Law "On the use of transplantation of anatomical materials" the issue of anatomical materials as an object of civil rights

Within the framework of this research, a theoretical and applied method of research was carried out using a dialectical method of cognition of legal reality, which provided an opportunity to analyze the essence of the object of civil rights.

To achieve this goal, the author used methods typical of legal science. The use of the system-structural method helped to determine the general structure of the work, which in turn provided an opportunity to reveal the objectives of the study to determine the place of anatomical materials among the objects of civil rights.

Based on the study, the author concludes that the transplantation of anatomical materials is a difficult issue, because it is carried out only with human assistance. It should be borne in mind that the right to life is linked to the right to die; the right to physical integrity extends beyond the living body, it reaches the dead body; the power of man is not only over the living body, but over man - over the corpse.

Key words: object, transplantation, organs, civil rights, things, anatomical materials, human body, corpse, life, death.

Постановка проблеми. Право на фізичну недоторканність є приватним правом і воно розглядається доктриною як основне право, наскільки воно пов'язане з життям. Люди мають право на життя, і в цьому сенсі вони мають право на фізичну цілісність. Тому ми повинні турбуватися про те, що тіло складається з тіла і душі, які досягають життя по суті. Життя - це священний дар, який потрібно захищати, і без життя неможливо говорити про життя. Право на фізичну недоторканність включає в себе: а) право на життя; б) право на живе тіло; в) право на мертве тіло. Ще за життя людини виникає право визначити долю своїх органів. Право на трансплантацію розглядається як один із видів соматичних прав людини [1, с.38]. Соматичне право людини розпоряджатися своїм тілом включає: 1) право вирішувати особливості функціонування та зовнішнього виразу цілісного тіла як людського організму; 2) право здійснювати такі дії відповідно до певного органа/органів чи тканин; 3) права людини розпоряджатися тими біологічними компонентами, які вже відмежовані від її тіла, як-от частини тканин, ДНК, кров, сперма тощо. Мотивовано, що таке право також належить людині, на тій же підставі, що і правові можливості щодо всього тіла – на основі свобідної волі особистості та її людської гідності [2, с.114].

Деякі науковці зазначають, що мертве тіло людини має характеристики власності, яка включає в себе всі три правомочності [3, с.933-935], оскільки мертве тіло може бути віднесено до товарів, а товари безперечно вважаються власністю.

Ще в 70-их роках науковці зазначали, що органи не трансплантуються в суспільство, органи пересаджують людям. Це питання людської потреби, а не потреби якогось аморфного, далекого «суспільства». Коли цей останній інтерес переписується як «потреба людини в органах і тканинах, щоб врятувати своє життя», стає зрозуміло, що Закон змінив традиційні гуманістичні цінності і останнім пріоритетом є порятунок людських життів [4, с. 820]. Питання місця анатомічних матеріалів в системі об'єктів цивільних прав є важливим та актуальним враховуючи прийняття закону про застосування трансплантації анатомічних матеріалів. Більшість науковців стверджують, що вони повністю є об'єктом цивільних прав або органи це особисті немайнові блага. Однак, тоді чи можуть вони бути предметом договору? Враховуючи їх специфічні властивості вони не можуть бути предметом договору. В Україні згідно ст. 20 Закону заборонена комерціалізація органів для трансплантації, тобто забороняється укладання або пропонування укладення договорів, що передбачають купівлю-продаж анатомічних матеріалів людини [5].

Аналіз наукових публікацій. Аналіз останніх публікацій та досліджень, у яких започатковано розв'язання даної проблеми показав, що науковці такі як Сліпченко, О.Р. Шишка, І.В. Спасибо-Фатеева, В.Я. Погребняк, У.Р. Шемет, К.Е. Косяченко, Ю.Є. Ходико та інші присвятили різним аспектам трансплантації та об'єктам цивільних прав багато уваги.

Метою даної статті є аналіз анатомічних матеріалів як об'єкту цивільних прав.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до викладу основного матеріалу необхідно дати визначення анатомічних матеріалів - органи (їх частини), тканини, анатомічні утворення, клітини людини або тварини, фетальні матеріали людини [5]. Об'єктами трансплантації можуть бути клітини, тканини, органи та їх частини. У клінічній практиці людині найчастіше трансплантують кістковий мозок, шкіру, нирки, печінку і серце. І відразу виникає питання чи є вони об'єктом цивільних прав? Слід зазначити, що об'єктом цивільного правовідношення виступає те, що втілюється в певному майновому чи немайновому благо, яке має відповідний цивільно-правовий режим (завдяки якому виступає як цивільно-правова категорія) та владування яким становить охоронюваний законом інтерес особи [6, с.57]. Цікавим, на мою думку, є поділ об'єктів здійснений І.В. Спасибо-Фатеевою, яка виокремила явища, що надають особливостей певним об'єктам цивільних прав, тобто вона вказує на розмиття поняття об'єкта права (у зв'язку з виникненням таких специфічних об'єктів, як, наприклад, людські органи. Вона серед поділу об'єктів на види; виділяє «беззмістові об'єкти» – об'єкти, які виходячи з об'єктивних, речових позицій, надто складно виокремити з навколишніх рівнозначних об'єктів [7, с.13-18]. На нашу думку, анатомічні матеріали можна віднести до цього виду, оскільки вони знаходяться в тілі людини, не є схожі один на одного і їх неможливо виокремити без спеціального медичного втручання з дотриманням відповідних клінічних протоколів по збереженню та їх використанню.

Враховуючи те, що ми не можемо розглядати анатомічні матеріали як об'єкти цивільних прав без розуміння того, чи вони є обмежені чи вилучені з цивільного обороту. На думку В.Я. Погребняка категорія

«оборотоздатність» розкривається через категорії «відчуження» і « правонаступництво». Це впливає зі словосполучення «об'єкти цивільних прав можуть вільно відчужуватись або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином», яке дає привід уважати, що оборотоздатність є властивістю тих об'єктів, які є юридично відокремлюваними, тобто тими, що не мають нерозривного зв'язку з особою їх носія, а також відчужуваними, тобто такими, належність яких певній особі може бути припинена, зокрема, і у зв'язку з переходом до іншого суб'єкта, у результаті чого такий об'єкт стає «юридично чужими» для відповідної особи. Однак, на його думку, важливою в аналізованому положенні є наступна частина, що конкретизує аналізовану властивість: «якщо вони не вилучені з цивільного обороту, або не обмежені в обороті, або не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи» [8, с.85]. Обмеженими в обороті є об'єкти, які становлять небезпеку, однак виникнення прав на які допускається зі спеціального дозволу. Вилученими з обороту є об'єкти, які взагалі не можуть бути об'єктами права власності. Отже, за допомогою категорій «об'єкти, вилучені із цивільного обороту» й «об'єкти, обмежено оборотоздатні» законодавець у тому числі обмежує порядок цивільно-правового регулювання суспільних відносин з певними благами або визначає сфери, відносини [8, с.86]. С.М. Мустафаєва вказує, що питання оборотоздатності таких речей складне, вона зазначає, що вважати органи та тканини чи біоматеріал вилученими з обороту неправильно, адже особливі правочини з передачі органів від донора до реципієнта все ж відбуваються під суворим контролем держави. Об'єктами цивільних прав тканини й органи можуть уважатися виключно після відділення їх від людського організму. Вона виокремлює органи і тканини людини як особливу групу цивільних прав [9, с.81].

А, наприклад, С.О. Сліпченко та О.Р. Шишка зазначають, що органи, вилучені з тіла померлої людини, як власне, й саме її тіло здатні залучатися до цивільного обороту. Таке твердження базується у них на наступному:

Натуральна оборотоздатність вказує на принципову можливість того чи іншого блага перебувати в цивільному обороті, що напряду залежить від його від'ємності або невід'ємності від суб'єкта. Адже, згідно ст. 178 ЦК України, не можуть знаходитися в обороті ті об'єкти, які є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи. Зважаючи на те, що речі, в силу своїх природних якостей наділені натуральною оборотоздатністю, а тіло померлої людини та вилучені з нього органи мають усі ознаки речей, то логічним є висновок, що вони мають натуральну оборотоздатність. Від'ємність (віддільність) вказує на природну властивість таких благ змінювати свого володільця (переходити від однієї особи до іншої).

Цивільна оборотоздатність вказує на допуск об'єктивним правом тих чи інших благ, що мають натуральну оборотоздатність, до цивільного обороту. По суті, це нормативно-правове встановлення меж свободи відчуження або переходу об'єктів між учасниками цивільного обороту. Такі встановлення можуть бути трьох видів: вільний оборот, обмеження в обороті та вилучення з обороту. З огляду на вищенаведене вони стверджують, що органи, вилучені з тіла померлої людини, як і саме тіло померлої особи обмежені в обороті. Причому, така обмеженість може змінюватися, вона динамічна [10, с.226-227]. Відомо, що трансплантація можлива за письмовим рішенням особи та після її смерті. З моменту біологічної смерті та констатації смерті при наявності письмового рішення за життя особи.

На нашу думку, анатомічні матеріали не можуть бути обмежені в обороті, а можуть лише підпадати мають під категорію об'єктів вилучених з обороту, тобто анатомічні матеріали не можуть бути предметом правочинів і іншим способом переходити від одного до іншого в межах цивільно-правових відносин. Враховуючи, що в Україні існує Єдина державна інформаційна система трансплантації органів і тканин, яка забезпечує суворий облік трансплантацій, автоматизацію співставлення пар донор — реципієнт тощо. Діяльність, пов'язана з трансплантацією, координується та постійно моніториться Спеціалізованою державною установою «Український центр трансплант-координації», а це дає можливість проводити оперативний аналіз інформації. Отже анатомічні матеріали не можуть бути передані від одного закладу охорони здоров'я без дозволу. ЦК зазначає, що об'єкти, які вилучені із цивільного обороту, мають бути прямо встановлені у законі, що підтверджено статтею 20 Закону про застосування анатомічних матеріалів, зазначено, що укладання або пропонування укладання договорів, що передбачають купівлю-продаж анатомічних матеріалів людини, забороняється. Враховуючи особливість анатомічних матеріалів як об'єкту цивільних прав, на думку вони повністю не можуть бути віднесені до об'єктів, які обмежені в цивільному обороті так і до об'єктів, які вилучені з цивільного обороту, у зв'язку з цим пропонуємо об'єкти, які вилучені з цивільного обороту поділити на два види, а саме: 1) об'єкти які абсолютно вилучені з цивільного обороту, до них відносимо анатомічні матеріали відносно яких існує незгода особи на посмертне донорство. Незгода подається в письмовій або в електронній формі [11] за підписом особи, яка висловлює своє волевиявлення; 2) об'єкти відносно вилучені з цивільного обороту, тобто анатомічні матеріали, які обертаються в цивільному обороті під дуже суворим

державним контролем і не можуть бути об'єктом права власності і потрібна письмова згода живого донора на вилучення у нього органу чи його частини, яка надається донором особисто уповноваженому трансплант-координатору.

Більше того, необхідно пам'ятати про те, що труп не можна відмежувати від тілесного попереднього життя, він не переходить від об'єкта до будь-якої речі, коли протягом усієї історії людства його поважають [12, с. 152-174]. Якщо органи розглядаються як власність померлого, він може не мати повноважень розпоряджатися знищенням його органів шляхом поховання або кремації, доки ці органи мають цінність. У ряді випадків можна вважати, що вказівка знищити власну власність у разі смерті суперечить суспільному інтересу і тому є нікчемною.

На сьогоднішній в доктрині цивільного права існують є 2 позиції науковців стосовно питання місця анатомічних матеріалів в системі об'єктів цивільних прав:

1. Це науковці, які відносять анатомічні матеріали до речей. Так, Ю.Є. Ходико стверджує, що всі анатомічні матеріали, які відокремлюють від організму людини, слід визначити як речі, а отже й розглядати їх слід як об'єкти речового правовідношення. Вчений розглядає труп людини як річ і зазначає про його особливий правовий режим. Зокрема, на його думку, після смерті особи на тіло поширюються особисті немайнові права померлого, здійснення яких покладається на родичів і членів сім'ї [13, с. 86]. Так само О.А. Халабуденко зазначає, що будь-які органи, тканини і клітини людини з моменту їх відділення від організму, а також тіло (прах) після смерті - це об'єкти матеріального світу, які належать до категорії речей зі спеціальним правовим режимом [14, с.255].

Річ як об'єкт цивільних правовідносин - це предмет матеріального світу в своєму природному стані або ж такий, що створено в результаті людської діяльності, задовольняє певні потреби суб'єктів цивільних правовідносин і щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки.

2. Науковці, які віднесли анатомічні матеріали до блага. Так, І.В. Спасибо-Фатеева зазначає, що органи й тканини не прив'язані до суб'єкта й не становлять його сутність, вони вважаються благом, є засобом лікування й порятунку хворого реципієнта, а тому можуть бути віднесені до об'єктів права. Окрім того вчена звертає увагу, що законодавство України застосовує поняття «взяття», «використання» щодо органів і тканин людини. Вчена стверджує, що «трансплантація є методом або прийомом, завдяки якому відбувається перенесення матеріалу від донора до реципієнта, тим не менш, для цього необхідні відповідні об'єкти, які беруться з певних джерел за певних умов і з дотриманням певних вимог і правил та використовуються». Вона зазначає, що вилучені органи можуть підлягати науковим дослідженням і розробкам, тобто вони задіяні в праві інтелектуальної власності [7, с.15]. Дійсно, блага — об'єкти та засоби задоволення людських потреб. Так, об'єктами цивільних прав визнаються матеріальні та нематеріальні блага, стосовно яких між суб'єктами цивільного права виникають відносини, які становлять предмет цивільно-правового регулювання. Все, що здатне задовольнити різноманітні потреби людей називається благом. Реалізація інтересу є мотивом поведінки суб'єктів, яка є осмисленою, спрямованою на певний результат і завжди стосується певних благ, що потім опосередковується у правовідносинах. Таким чином, нематеріальні та матеріальні блага є тими об'єктами, на які спрямована поведінка учасників цивільних правовідносин.

Так само О.М. Лісничка зазначає, що не можна ототожнювати органи й тканини людини з речами. Вони відрізняються особливим походженням, є в принципі невід'ємною частиною людського тіла. Визначаючи органи й тканини людини як об'єкти цивільних правовідносин з особливим правовим режимом, необхідно зважати на те, що вони безпосередньо є найвищими цінностями людини, пов'язаними з її правом на життя й здоров'я, яке повинно бути непорушним у будь-якому випадку [15, с.174], так само вказує В. Скрипник, що донорські органи (анатомічні матеріали) не можуть за жодних умов визнаватися речами. Проте зазначені органи слід віднести до специфічного самостійного предмета цивільно-правових угод, обмеженого в цивільному обороті, що має бути чітко зафіксовано в законодавстві [16, с.66]. Наприклад, О.О. Недошовенко також зазначає, що людина як соціально-біологічна істота загалом не може розглядатися як сукупність об'єктів цивільного права (тобто органів) [17, с.396].

І О.Р. Шишка вказує щодо місця анатомічних матеріалів людини, які є немайними в системі об'єктів цивільних прав, то ми вважаємо, що за відсутності на сьогодні правових умов їх коммодифікації вони не можуть за жодних умов розглядатися як річ в юридичному значенні цього слова. Стосовно правового режиму, який здатний забезпечити правове регулювання відносин з приводу таких благ, то нами допускається можливість або поширення правового режиму речей, але за умов, що він не суперечитиме закону, моральним засадам суспільства, суті правовідносин, які виникають з приводу анатомічних матеріалів людини, та суті таких благ, або перегляду концепції «речі» у цивільному праві, за рахунок охоплення терміну «речі» не лише матеріальними майновими благами, але, у тому числі, і матеріальними немайними благами [18, с.72].

Враховуючи все вищевикладене, можна сказати, що це специфічний іманентний об'єкт цивільних прав, який можна назвати «благо -річчю», оскільки він задовольняє потреби та інтереси людини з одного боку, а з іншого боку, це є річ (серце, печінка тощо), яке видаляється з людини і стає матеріальною природною річчю.

Право на операцію з трансплантації є особистим правом людини. Люди мають право на фізичну недоторканість, наскільки людське тіло нематеріальне. У цьому контексті ми можемо стверджувати, що люди мають право на будь-який вид хірургічного втручання, яке може проводитися без згоди в терапевтичних цілях. Операція з трансплантації є винятком, оскільки поведінка лікаря залежить від пожертвувань або від поведінки, яку передбачає інша особа. Людське тіло є основним об'єктом медичних наук, а також головним потягом до права, що стосується права розпорядження.

Не випадково і безпідставно те, що з моменту свого створення трансплантація людських органів базувалася на переконанні, що людське тіло та надзвичайна щедрість, властива донорству органів, надто дорогоцінні, щоб їх можна було вносити в комерційну продукцію. Безсумнівно, що людське тіло - це щось додаткове комерцій. Як наслідок, будуть тільки безоплатні пожертви. Тому воно асоціюється з цінностями як альтруїзмом та солідарністю, що також належить людському суспільству. Обмеження, які люди зазнають для власного тіла, також пов'язані з обмеженнями, які повинні поважати інші люди. Однак це право не є абсолютним. Право власного тіла не може обмежувати ні право на життя, ні право захворіти та відмовитися від лікування. Більше того, свобода вибору не є «абсолютним» правом, яке може виправдати продаж органів. Загальновизнаним правовим та моральним імперативом є те, що суспільство має обов'язок підтримувати у суспільстві почуття цінностей, що запобігає жорстокій експлуатації окремих людей. Ми не можемо дозволити людям вбивати і продавати себе. Наприклад, ми забороняємо самогубство та проституцію. Ці заборони в кінцевому підсумку ґрунтуються на традиційному почутті поваги до людської особистості. Насправді, це традиційне почуття поваги до людської особистості є важливим аргументом для заборони продажу органів. Фактично, людина не винна своєму тілу; людина - це її власне тіло. Догма про нематеріальність людського тіла не є правовим захистом лише для живих людей. Ця догма переконує смерть, оскільки людське тіло має трансцендентну цінність, яка виходить за межі життя та смерті. Тому закон також має охороняти труп. Якщо жива людина не може бути предметом товару, мертве тіло - це також товар, що виходить з торгівлі або додатковий комерцій. Проте, щоб підтвердити, що людина померла, а її тіло - труп, необхідно розробити ще одну складну концепцію: концепцію смерті.

Висновки. Анатомічні матеріали це особливий та самостійний об'єкт цивільних прав, а урахування їх особливостей. Через особливості анатомічних матеріалів як об'єкта правовідносин правовий режим анатомічних матеріалів регламентується окремим законом, проте всі види трансплантації є об'єктами будь-яких правових зв'язків і мають властивості об'єкта цивільних прав: через свою характерну ознаку (спільність для всіх) загальнодоступна за своїм характером інформація не є об'єктом цивільних прав.

Не випадково і небезпідставно те, що трансплантація людського органу ґрунтується на переконанні, що людське тіло є дорогоцінним, яке містить анатомічні матеріали, які мають альтруїстичну мету – врятувати життя людини, тому їх не можна відносити до поняття товару. Безсумнівно, що людське тіло, яке не може належати до комерційної діяльності, як наслідок його можна віднести до категорії пожертви. Обмеження, які люди відчувають для власного тіла, також пов'язані з обмеженнями, які повинні поважати інші люди. Проте це право не є абсолютним. Право власного тіла не може обмежувати ні право на життя, ні право захворіти та відмовитися від лікування. Більше того, свобода вибору не є «абсолютним» правом, яке може виправдати продаж органів. Загальновизнаним правовим та моральним імперативом є те, що суспільство має обов'язок підтримувати у суспільстві почуття цінностей, що запобігає жорстокій експлуатації окремих людей, заради органів.

Звертаючись до філософа Канта, який говорить про річ в собі або трансцендентний об'єкт як продукт розуміння (людини), коли він намагається уявити об'єкти, що абстрагуються від умов чутливості. Іманентний [19, с.414] (від латинського *immanens* — той, що перебуває у чомусь) властивий природі самого предмета або явища, внутрішньо притаманний їм.

Таким чином, можемо охарактеризувати анатомічні матеріали як об'єкт цивільного права наступним чином: а) вони мають основну альтруїстичну мету; б) це іманентний об'єкт; в) відносно вилучені з цивільного обороту.

Анатомічні матеріали не можуть реалізовуватися внаслідок того, що вони за своєю природою чи спеціальним призначенням відрізняються від поняття речей в загальному вигляді. Зазначимо, права власності відсутні у мертвому тілі в комерційному сенсі, однак близькі члени сім'ї мають «квазівласне право» на останки.

Також можна дати таке визначення об'єкту трансплантаційної діяльності (анатомічні матеріали) - матеріальні предмети природного походження, (окрім органів, які створюються 3Д друком та біопрінтингом¹), що знаходяться в трупі людини, надаються живим реципієнтом за вільною згодою і використовуються в разі здійснення медичної діяльності у формі трансплантації з метою вилікування та врятування життя людини.

Список використаних джерел:

1. Хажинський Р.М. Соматичні права людини: становлення та сучасний стан. Право і суспільство. № 6-2. Частина 2. 2015. С.35-39
2. Турянський Ю.І. Соматичні права як новітня юридична категорія. Право і суспільство. № 1. 2020. С.110-115
3. Danielle M. Wagner. Property Rights in the Human Body: The Commercialization of Organ Transplantation and Biotechnology. *Duquesne Law Review*. 1995. Volume 33. Number 4. P. 931-958 URL: <https://dsc.duq.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3005&context=dlr>
4. Jesse Dukeminier Jr. Supplying Organs for Transplantation. *Michigan Law Review*. 1970. Volume 68. Issue 5. С. 811-866 URL: <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4802&context=mlr>
5. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині. Закон від 17.05.2018. №2427-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text>
5. Шемет У.Р., Косяченко К.Е. Об'єкти цивільних прав: особливості та парадокси їх визначення. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 30 (69). № 6. 2019. С.56-60
6. Спасибо-Фатеєва І.В. Види об'єктів цивільних прав. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 13–18.
7. Погребняк В.Я. Обороздатність суб'єктивних цивільних прав. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 31 (70). № 1. 2020. С. 84-88
8. Мустафаєва С.М., органи і тканини людини як об'єкти цивільних прав. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021 №2. С. 79-81 URL: http://www.lsej.org.ua/2_2021/19.pdf
9. Сліпченко С.О., Шишка О.Р. Органи, вилучені з тіла померлої людини, як об'єкти цивільного обороту. Приватне право в сфері охорони здоров'я: виклики та перспективи. Київські правові читання. Матеріали міжн. наук.-практ. конф. Київ, 17 вер. 2020 р. відп. ред. Р.А. Майданник. Львів: ЛОБФ «Медицина і право», 2020. 264 с.
10. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України, що регулюють питання трансплантації анатомічних матеріалів людині дата реєстрації: 5831 від 26.07.2021 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5831&skl=10
11. Ludwig Schmidt H. Revista. ¿Vida digna o muerte digna? Concepciones actuales. *Centro Universitario São Camilo*. 2013. 7(2). P. 157-173 URL: <https://saocamilos-sp.br/assets/artigo/bioethikos/103/4.pdf>
12. Ходико Ю.Є. Спінні об'єкти речового правовідношення та їх правовий режим. *Право і суспільство*. 2017. № 6. С. 85–90.
13. Халабуденко О.А. Квазіринковий механізм розподілу органів і тканин людини як мериторних благ. Приватне право в сфері охорони здоров'я: виклики та перспективи. Київські правові читання. Матеріали міжн. наук.-практ. конф. Київ, 17 вер. 2020 р. [Електронне видання]/ Р.А. Майданник, К.В. Москаленко та ін.; відп. ред. Р.А. Майданник. Львів: ЛОБФ «Медицина і право», 2020. 264 с.
14. Лісничка О.М. Органи й тканини людини як особливі об'єкти цивільного права. *Порівняльно-аналітичне право* № 1 2020. С. 172-174
15. Скрипник Володимир. Донорські органи як об'єкти цивільних правовідносин. Підприємництво, господарство і право. 2018. №5. С.62-67. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/5/13.pdf>
16. Недошовенко О.О. Правове положення органів і тканин людини: доктрина і практика. *Часопис Київського університету*. 2016. № 2. С. 393–397.
17. Шишка О.Р. Правовий режим анатомічних матеріалів людини: деякі напрямки рекодифікації цивільного законодавства України. *Науково-дослідний інститут публічної політики і соціальних наук*. Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики ХХІ століття. Харків, 2019. С. 66-73
18. Іманентність / Літературознавча енциклопедія: у 2 т. Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т.1: А.Л. С. 414.

¹ Штучне відтворення людської шкіри, тканин та внутрішніх органів шляхом 3D-друку і біопрінтингу надають нові можливості для лікування людей і наукових досліджень. У найближчі десятиліття біопрінтинг може стати наступною важливою віхою в охороні здоров'я і персоналізованій медицині.